

ПОЉОПРИВРЕДА РОБОВЛАСНИЧКОГ РИМА У КОЛУМЕЛИНОМ ДЕЛУ
DE RE RUSTICA(*)

I

Луције Јуније Модерат Колумела спада у ред писаца о којима знамо врло мало. Извори сазнања о овом римском аутору јесу искључиво забелешке које је он сам у својим књигама узгред навео о себи или својим савременицима. Сасвим поуздано знамо да је рођен у граду Гадесу (данас Кадиз) у римској провинцији Baetica на југу Шпаније. Занимљиво је напоменути да је Шпанија била једно од подручја које је најорже подлегао процесу романизације. Чак и када је Квинг Серторије, један од првих намесника у овом делу римске државе, прекинуо све односе са Римом, процес романизације није заустављен. Напротив, Серторије се, иако је водио од 83—72 г. п.н.е. крвав рат са Помпејом, сматрао позваним да шири римску цивилизацију. Назовемо ли његов однос према административном Риму непријатељским, његов однос према римској идеологији свакако је био мисионарски. Најпре је основана школа у граду Оски, за децу локалне аристократије, а убрзо су и друге образовне установе почеле да ничу у Шпанији. Стога није чудо што су из Шпаније потекли многи ретори, политичари, цареви и врло значајни писци. У првом реду то су: Сенка Старији (Ретор) и Сенка Млађи (Филозоф), песници Марко Анеј Лукан и Марко Валерије Марцијал, теоретичар беседништва Марко Фабије Квинтилијан и Колумела.

Тачан датум Колумелина рођења не знамо али можемо поуздано закључити да је живео у почетку I века нове ере. Ови закључци се изводе из више чињеница. Прво, Колумела каже да је најразноврснији римски писац Марко Теренције Варон (116 — 27. п.н.е.) био савременик његова деда. У његовим делима постоји помен неких савременика о којима имамо поузданих података. То су Требелиус, Јулиус Атикус и нарочито Корнелије Целзус, писац опширног енциклопедијског дела из области медицине, права, реторике, филозофије и пољопривреде, од којих је једино сачуван део посвећен медицини, а који је због доброг стила назван *Cicero medicorum* (лекарски Цицерон). Опет разним аналогијама закључује се да је Колумела живео у време Сенеке Млађег (4. п.н.е. — 65. наше ере) и Плинија Старијег (23 — 79. н.е.).

Колумела не помиње нигде своје родитеље, али са највећим поштовањем говори о свом стрицу Маркусу Колумели, поседнику и човеку од земљорадничког искуства у чијем је присуству много времена провео на пољима и научио много од онога о чему ће касније писати. Врло је вероватно да му је робак био и питагорејски филозоф Модератус из Гадеса, кога помиње и хеленски историчар Плутарх.

Даљи подаци о Колумелином животу доста су неизвесни. Зна се да је напустио Шпанију и настанио се у Лацијуму, али када је то учинио, остаје непознато. У Лацијуму је боравио на разним имањима, где је,

(*) Саопштено на састанку Клуба пријатеља Римског права Форум Романум.

бавећи се земљорадњом, провео већину живота. У току војничке службе посетио је Сирију и Киликију. Извесни подаци дају основа веровању да је умро и сахрањен у граду Тарентуму, на југу Италије. Подаци су, као што се може закључити, врло оскудни.

Колумелин књижевни опус садржи две књиге: *De Arboribus* (О сабењу дрвећа) и *De re rustica* (О пољопривреди). Прва књига је изгубљена и данас се о њој, осим да је постојала, не зна ништа одређено, док друга представља врло значајно сведочанство о земљорадњи тога периода. То је најсистематичније и најбоље дело римске књижевности о пољопривреди. Мада су се проблематиком пољопривреде у Риму бавили људи који су и као књижевници и као државници значајнији од Колумеле (Катон Старији, Варон), његова расправа превазилази све друге.

За разлику од Катона који у својој расправи *De Agri cultura* расправља и многе ирационалне ствари (како се молити кућним боговима, приносити жртве, склапати погодбе итд.). Колумела је строго рационалан, систематичан и јасан. Уз то је и врло добар стилист, чему се не треба чудити јер је био ученик Цицеронове школе. *De re rustica* је написана у дванаест књига које врло опширно излажу проблеме земљорадње, залазећи у детаље који сведоче да је писац човек позних година и великога пољопривреднога искуства. Примера ради изнећемо сажет садржај свих дванаест књига,

Прва књига: предговор — писци о газдинствима — правила за патерфамилијаса — стање и квалитет земље — наводњавање — грабевине на имањима — власник и закупцац — надзорник, пастири.

Друга књига: земљишна својина — орање и бубрење тла — старање о различитим плодовима — број робова при орању — време сетве.

Трећа, четврта и пета књига: услови култивисања, калемљења и кресања воћки, винове лозе и маслина.

Шеста књига: инструкције око селекције, укрштања и парења стоке, коња и мази са кратком расправом о ветерини.

Седма књига: наставља о том проблему са ближим освртом на „мање домаће животиње” — овце, псе, свиње.

Осма књига: Узгој живине и риба у рибњацима.

Девета књига: о пчеларству.

Десета књига је експеримент у хексаметарским стиховима, који представља неку врсту допуне Вергилијевих Георгика (четврте књиге). Хвале вредан је само Колумелин покушај, јер се његов песнички таленат ни изблиза не може поредити са Вергилијевим. Закључује се из предговора целога књизи, из закључка IX књиге и предговора X књиге да је X књига требало да комплетира дело. На инсистирање издавача Публија Салвинуса додата је и XI књига која садржи дискусију о дужностима надзорника имања, *Calendarium Rusticum* у коме су време и доба разних пољских радова одређени у сагласности са изласком и заласком звезда и дугачко поглавље о баштованству као допуна претходног.

Дванаеста књига је посвећена надзорничковој жени и одређује њене посебне дужности о брању и чувању воћа и незви винове лозе.

Књиге су писане једна по једна и тако слате издавачу, поменутом Публију Салвинусу. Стога се у погледу композиције јављају извесни недостаци, јер писац поједине ствари речене у претходној, понавља у наредној књизи. То је углавном све што му се може замерити.

II

Већ на самом почетку Колумела дефинише проблем с тим што одређује циљ књиге. Дело је написано ради популаризације и обнове земљорадње. Писац се обраћа издавачу речима да често чује и од првака римске државе како се жале на опадање пољопривреде. Неки се жале на лоше атмосферске прилике, други сматрају да је узрок истрошености италског тла, лош квалитет земље и сл. Но, сви ти разлози су, вели Колумела, далеко од истине. „Ја мислим да те појаве нису никако изазване недостацима кли-

ме, већ пре нашим сопственим манама. Наиме ми смо обрађивање земље препустили најгорим робовима као да смо је предали целату да је казни, док су се међутим најбољи људи међу нашим прецима сами бавили њеним обрађивањем уз највеће старање." (1) Овај вапај за земљорадњом као за давнашњим занимањем Римљана среће се и код Катона Старијег: "Када су наши преци хвалили доброг човека они су га хвалили као доброг земљорадника. Од земљорадника постају и најхрабрији јунаци и најпредузимљивији војници, сама земљорадња је најпобожније и најтрајније занимање а људима који се њој предају најмање су својствени зле мисли". (2) Трговина се Катону чини ризикантним занимањем а зеленаштво, недостојним човека. Али, треба напоменути да је велики апологет земљорадње био и демагог. Сам се бавио врло уносним трговачким операцијама а ни зеленаштво му није било баш тако страно.

О изузетном угледу који је земљорадња уживала у старом Риму, као најјасније занимање, сведочи и анегдота о Ларцијусу. Овај човек је, у трепутку када су сенатори дошли да му саопште да је изабран за диктатора, затечен како оре њиву. Када је опасност по град прошла и пошто је успешно обавио дужност, Ларцијус се латио поново старог посла.

Колумела констатује да су Римљани некада, како омладина тако и они старији, највећи део живота проводили на њивама. Данас је случај сасвим обрнут. Људи су се одали разврату, а омладина предњачи. Време се проводи на бескрајним и раскошним гозбама које уништавају ону некад врло чувену чврстину римских момака кова Мулија Сцевола. Колумелин шитат је трло драстичан: "Тела наших младих људи су толико млигтава и ослабљена да смрт на њима не проузрокује никакву промену". (3)

Земљорадњи се човек мора учити као што је сличај и са правом, математиком, реториком, филозофијом, музиком. Но, ако човек хоће да се посвети некој од ових наука или вештина, јасно му је шта ће учинити. Отићи ће учитељу, човеку афирмисаном у тој области, и овај ће га упутити у тајне те вештине. Са земљорадњом то није случај из простог разлога што за земљорадњу нема учитеља. То је несумњиво штета и један од разлога зашто земљорадња стагнира. Да би се човек научно земљорадњи, он мора комбиновати проучавање природних услова са практичним земљорадничким искуством. За успешно бављење земљорадњом потребно је, према Колумели, испунити три услова и то кумулативно. То су познавање предмета (*prudential rei*), средства за спошење трошкова (*facultatem impendendi*) и жељу да се посао ради (*voluntatem agendi*) (4). Савете са сличном садржином даво је и Катон, али су они знатно једноставнији. Вероватно да је Катон тиме желео да импресионира и подстакне своје савременике не би ли већи значај придао земљорадњи. „Шта значи добро обрађивати њиву? Добро орати. Шта на другом месту? Орати. Шта на трећем? Бубрити". (5)

Мада Колумела познаје предмет из искуства, он се ослања на низ извора, како римских тако и хеленских. Он то и не крије, за разлику од Катона који је као заклето непријатељ свега грчкога одбијао и сваки хеленски утицај, мада га није успео мимоићи. Колумела врло ласкаво говори о својим претходницима, људима који су на било који начин говорили о земљорадњи. То су врло славна имена. Песник Хесиод, филозофи Демокрит и Ксенофон, два „перипатетичара“ учитељ и ученик, (Аристотел и Теофраст) као и Менандар и Диодор, земљаци Бианта (једног од седам грчких мудраца). Код Римљана тиме су се бавили Катон Старији, Тремелиус Скрофа (Варонов савременик и један од учесника у његовој расправи *De re rustica*), Варон, Вергилије, Картагињанин Маю, и Колумелини савременици, Корнелије Целзус и Јулије Атикус.

(1) Columella, *De re rustica*, I, Praef., 3.

(2) Cato Maior, *De agri cultura*, 2, 4.

(3) Columella, *De re rustica*, I, praef., 9.

(4) Columella, *De re rustica*, I, 4.

(5) Cato Maior, *De agri cultura*, I, 1.

III

Тражећи узроке пропадања земљорадње, Колумела говори о једној тенденцији коју сматра једним од узрока. То је прелаз са интензивног на екстензивни начин обраде земље. Као Катон и Варон, тако је и Колумела присталица интензивног типа. Он каже да и мало поље брижљиво обрађено може донети више плодова него велико, немарно урађено. Ипак, многи поседници настоје да засеју што више, макар и не постигли жељени ефекат. Колумела запажа да постоје ове две тежње. Заступајући интензивни начин, он са жаљењем констатује да се у Италији почиње више гајити једна мање квалитетна врста винове лозе на штету квалитетније. Зашто баш помињемо винову лозу? То није без разлога, јер у правилима интензивне земљорадње гајење винове лозе заузима прво место. Постоји, наиме, још од Катона својерсна ранг листа која гласи овако: 1. винова лоза (*vinea*), 2. повртарство (*hortus*), 3. сабење врбе (*salictum*), 4. гајење маслина (*olivetim*), 5. пашњак (*pratium*). 6. житна њива (*campus frumentarius*).

Узгајање мање квалитетне лозе услова је и конкуренција провинција, првенствено Галије, Шпаније и подунавских региона, где је клима слична клими у Италији а услови за узгој винове лозе повољнији. Стога је нега квалитетне винове лозе у Италији постала неуносна.

IV

Колумела је противник једне врло старе тежње која је актуелна још од римских победа у другом пунском рату. То је ширење и преовлађивање крупног поседа. О томе постоје бројна сведочења. Један Помпејев присталица је нпр. обећао сваком од својих војника по 4 југера земље ако му учине одређене услуге. Ако се узме у обзир да је војника било 15.000, онда видимо са коликим комплексом земље је рачунао овај помпејевац. Август је донекле успео да заустави тај процес, но економско благостање, настало под њим, није дуго потрајало. У Колумелино време проблем постаје поново актуелан. Он патетично наводи да је Ромул својевремено поделио земљу на по два југера по човеку док је према Лицинијевом закону тај максимум износио 7 југера. Данас, вели Колумела, само извесни Маније Курије Дентатус је за некс не баш нарочите војне услуге отаџбини добио одједном 50 југера.

Да су овакве тежње истините, сведоче и други писци. О тим појавама је говорио и Сенека Филозоф. Познати енциклопедиста и историчар Плиније Старији директно је у свом делу *Naturalis Historia* тврдио да су латифундије упропастиле Италију (*Latifundia perdidere Italiam*) (6). На други, али зато не мање ефикасан начин, сведочи о томе и једна занимљива фигура из времена Нерона, сатирични писац Петроније Арбитер (7) који је овај надимак добио јер је, према Тацитовом тврђењу (8), у своје време сматран за арбитра елеганције. У свом роману *Сатирикон*, Петроније каже да извесни Августов ослобођеник Трималхион има толико имање да га соко не може облетети. Трималхион се уопште не секира ни кад му потону бродови пуни уља, јер ти губици за њега не представљају ништа. Да би слика о том поседнику била потпунија, Петроније наводи каква је то незналица и пробоисвет који богатством жели да купи знање а путем раскоши да засени већ декадентни Рим.

Стари писци су правилно запажали ове појаве, мада код њих има и доста претеривања. Ситни и средњи посед играли су још увек значајну улогу у Италиској пољопривреди. С друге стране, не може се поредити Рим из времена Ромула, када је то био мали сиромашни град, и времена прин-

(6) *Plin., Nat. hist.*, XVIII. 35.

(7) *Petronius, Satyricon*, 37 (На српскохрватском — Петроније Арбитер, Узоба Трималхионова, превод с латинског Божидар Ковачевић, Београд, Раа. 1969).

(8) Тацит, *Анали*, 6, 45. Превод с латинског Љиљана Црепајац, Београд, СКЗ 1970.

ципата, када је реч о светској империји. Тај пијетет према славној прошлости код многих римских писаца је очигледан. Није га избегао ни Колумела, што је сасвим разумљиво, и што је вероватно учињено с намером да се изазову родољубива осећања. Уосталом, историја је потврдила појаву да у тренуцима несигурности и криза друштвених односа долази до честих осврта и глорификација прошлости.

V

У Колумелино време Рим је још увек робовласничка држава, али у робовласничким односима долази до значајних промена које су се одразиле и на односе у земљорадњи. Прво, прилив робова није више био ни изблиза онакав као у време републике, када се увећавао готове геометријском прогресијом. Историчар Тит Ливије у својој историји Рима каже да је 210. г. п.н.е. број продатих робова на једном месту био 10.000. Већ 200. године тај број је достигао 30.000 а 167. 150.000. (9). Дефанзивни ратови су условили да овај број у доба принципата знатно опадне. И етнички састав робова је промењен, што није било без значаја. Раније су робови пристизали углавном из источних провинција где је клима слична као у Италији, што се одражавало на квалитет рада. Исто тако, робови доведени са Источног дуга су живели у државном уређењу и били су слободно речено цивилизованији. У Колумелино време освајачки ратови су усмерени углавном ка северу. Робови који пристижу у Италију су Германи, Келти, Британци. На северу се клима знатно разликује од климе у Италији а поред тога ови људи су живели у племенском уређењу и били у већини случајева слободни људи. Из поменутих разлога врло су лоше радили.

И став идеологије према робовима се мења. Роб се више не гледа као оруђе које говори, како га је називао Вартон (10). Катонови сурови ставови према робовима, у његово време, били су сасвим обична ствар. Он саветује да робовласник из роба мора извлачити максимум вишка производа; ако је роб остарео или се разболео, не треба га више држати већ га треба продати као старе таљиге, старе алатке или штогод друго излишно у газдинству. Робови не треба да седе без посла; ако је кишно време, треба их терати да перу бурад, избацују ђубре, чисте семе, плету ужад, да оправљају старудију сваке врсте. За робове нема празника. Непоуздани робови су по картагинском обичају у ланцима. Издржавање робова своди се на минимум. Даје им се релативно доста хлеба, до 5 фунти дневно, у време тешких радова, али им се не даје готово никакво кувано јело. Њима се даје прокисло вино и уље најгорег квалитета. Од одела робовима се даје само једна туника и један огртач за целу годину (11).

Да би робове држао у покорности Катон је, по Плутарху, „стално удешавао да међу робовима влада раздор и непријатељство јер је слогу у њиховим редовима сматрао за опасну и бојао је се”. Плутарх је због оваквог става критиковао Катона, иако га је доста лепо описао у упоредној биографији Аристиде и Катона (12).

И код других писаца среће се променљиви став према робовима. Сенека филозоф, пише да је роб човек на нижем друштвеном положају и да не може бити друг (13). Беседник и филозоф Дион Златоусту каже да су ropство и слобода морална а не друштвена категорија; неки људи су робови по духу без обзира на свој положај и обрнуто (14).

(9) *Titus Livius, Ab urbe condita libri, VII.*

(10) *Varro, Rerum rusticarum libri tres, I, 17, 1.*

(11) *Cato Maior, De agri cultura, LVI, LVII, LVIII.*

(12) *Plut., M. Cato Maior, 21* (На српскохрватском — Плутарх, Хсленски и Римски јуначи, превод са старогрчког Милош Бурџи, Есоград, Нолит 1962).

(13) *Seneca, Epistulae, 47, 1.*

(14) *Dio de Prusa, Orationes, 15, 30, 31.*

Овакво стање довело је до својеврсне опструкције робова. Пошто су устанци сурово угушивани, робови су прибегавали пасивном отпору. Најбоље сведочанство о томе даје баш Колумела. „Робови пољима причињавају огромну штету. Они дају другима у најам волове. Рђаво хране њих и осталу стоку. Слабо ору земљу; приликом сетве троше далеко више семена него што је то потребно. Не старају се о томе да семе бачено у земљу добро клија, а кад га довозе на гумно чак смањују његову количину за време вршидабе — било утајом једног његовог дела, било небрижљивим радом, јер они и сами краду жито а од других га лопова рђаво чувају. Најзад код примања жита они нетачно показују његову количину код записивања” (15). Чињеница је, а њу су запазили и стари писци, да су робовласнички односи у кризи. Али како је пребродити? Колумела сматра да робовима одгојеним у кући треба посветити више пажње. Робине које имају потомство треба ослободити од рада а оне које имају пуно деце, пустити на слободу.

Што се тиче обраде земљишта, Колумела саветује деобу на ситне парцеле, али само на удаљеним и нездравим местима, и давање у закуп. Закупца писац назива колон (*colonus*). Речју колон у почетку се називао сваки земљорадник а касније и исељеник у колоније. Од времена Августа ова реч се употребљава у значењу закупца. У то доба колонат постаје раширена појава. Песник Хорације сведочи да је на свом поседу не баш великих димензија имао 5 колона којима је дао земљу у закуп.

Из Колумелине књиге се може закључити да је и у његово време то била разграната појава. Али постављао се питање рентабилности колона. Да ли дати земљу у закуп градским колонима (*colonus urbanus*) или онима који су рођени на земљи. Колумела је енергичан у захтеву за ове друге. Он вели да су градски колони лењи и нерадни, поготово још ако су били физички привлачни и љубимци господара. Ако им се пак и да земља у закуп, мора се у захтевима бити знатно строжији. Поред тога, закупца, према Колумели, мора бити озбиљан човек и по могућству средњих година како не би био неискусан, а ни сувише стар да се са њим не би шегачили. Пожељно је да буде и ожењен, јер су за његову жену предвиђена посебна задужења.

Колумела се залаже за дугорочни закуп, јер честа смена закупца није корисна. Закуп је углавном новчани, али су постојале и извесне натуралне обавезе, као лиферовање дрвета, на пример.

Као сметња колонату јавила се појава презадужности колона. Појединци су се толико били задужили да, како каже Плиније Млађи, нису ни покушавали да се испетљају из дуга. Колумела ове даје мудре савете. Он сматра да се не треба стриктно придржавати рокова, јер се на тај начин колони везују за земљу. Вероватно несвесно, Колумела предлаже решење које је можда излаз из кризе, али полако и сигурно утире пут феудалним односима. Јер баш је та везаност за земљу карактеристика положаја кмета. И мада је пут од колона до кмета још увек дуг, Колумела је назначио оно што ми данас називамо почетком краја Римске Империје и робовласничких односа уопште.

Срђан Шаркић

(15) *Columella, De re rustica, I, 7, 6—7.*